

EMİLE DURKHEİM VE KÜLTÜR SOSYOLOJİSİ

Köksal Alver*

Özet: Bu makale, Emile Durkheim'ın kültür sosyolojisindeki yerini, etkisini ve rolünü betimleyici bir şekilde belirleme amaçındadır. Ayrıca, Durkheim örneğinde klasik dönem sosyologlarının yapıtlarını kültür sosyolojisi etrafında yeniden değerlendirmeyi ve okumayı önermektedir. Durkheim'ın kültür sosyolojisi çalışmalarında mutlaka değerlendirilmesi gereken bir figür olduğu ifade edilmektedir. Yapıtlarında yoğun bir şekilde tartıştığı ritüel, sembol, duygu gibi kavramlar, Durkheim'ı kültür sosyolojisine dahil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Durkheim, Kültür, Kültür Sosyolojisi, Ritüel, Sembol, Duygu.

Emile Durkheim and Sociology of Culture

Abstract: The aim of this article is to explore the place, influence and role of Durkheim in sociology of culture. Furthermore, it suggests to reevaluate and reread the works of classical sociologist in the context of cultural sociology. It has been also asserted that Durkheim is a very important figure for cultural sociological researches. His concepts, such as ritual, symbol, sense, make him an important part of sociology of culture.

Key Words: Durkheim, Culture, Sociology of Culture, Ritual, Symbol, Emotion.

Emile Durkheim, sosyolojinin merkezi figürlerinden biridir. Bir klasiktir. Bütün klasikler gibi pek çok yönden eleştirilse de hep tazeliğini korur; çünkü klasikler bir kanon olarak sürekli tartışmaların merkezinde yer alır. Tiryakiyan'ın, Durkheim özelinde belirlediği bir husus, bütün kanonik figürler için de geçerlidir esasen. O, Durkheim gibi temel bir figürün herhangi bir tarihsel olgu gibi, bir kereye mahsus anlaşılamayacağını, bundan dolayı yeni kuşak sosyologlar tarafından daha fazla yorumlanmaya, okunmaya muhatap olduğunu ifade eder.¹ Kanonik bir figür olarak Durkheim, her dönemin yeni bakışları ve yaklaşımları çerçevesinde okunmaya kapı aralamaktadır.

Durkheim okumalarında yeni aralanan kapılardan biri son yıllarda sosyolojide belli bir yer edinen kültürel incelemeler, kültürel teori ve kültür sosyolojisidir. Bütün klasikler gibi Durkheim da kültür kavramının bütün anlamları etrafında yeni bir bakışla okunup irdelenmektedir. Bu biraz da kültürün sosyolojide ve sosyal teoride bir analiz birimi olarak öne çıkmasına paralel bir şekilde gerçekleşmektedir. Her dönemin hakim söylem düzeni, öncü tartışmaları, ister istemez klasiklere yeniden dönülmesini salık vermektedir. En azından dönemlerin hakim söylemleri, kendilerine klasiklerden bir esin bulma, zemin oluşturma adına onlara yeniden yeniden başvurmaktadır. Durkheim da yeni kültür sosyolojisi yaklaşımlarının beslendiği bir kaynak olarak yeni bir bakışla okunmaktadır. Bu okumada Durkheim'in çalışmaları ile kültür sosyolojisinin kesişme noktaları tespit edilmektedir. Ritüel, sembol, duygu gibi kavramları bağlamında Durkheim'in kültür sosyolojisine katkısı araştırılmaktadır.

Kültür, Kültür Sosyolojisi ve Durkheim

Kültür ve kültür sosyolojisi tartışmalarında Durkheim'in yeri konusunda farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bu noktada iki ana görüşün öne çıktığı söylenebilir. Sosyolojik kuramda, pozitivist yaklaşıma dahil edilen ve bir pozitivist, toplumcu ve işlevselci olarak yorumlanan Durkheim, insanı yahut bireyi tamamıyla topluma tabi kılan, toplumsalın ağır yükü altında bireyi neredeyse yok sayan bir eğilimin katı savunucusu olarak görülür.² Dolayısıyla daha çok

¹ Edward A. Tiryakiyan, "Emile Durkheim", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde, Ed. Tom Bottomore-Robert Nisbet, Ankara: Verso, 1990, s. 199-200.

² Anthony Giddens, *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 2000, s. 88.

‘anlam’ ve ‘hayat tarzı’ kavramları etrafında şekillenen kültür sosyolojisine³ hayli mesafeli ve uzak olduğu ifade edilir. Temel çalışmalarının ana çizgileri biraz daha ayrıntılı gözleme tabi tutulduğunda, bu türlü hükümlerin erken verilmiş kararlar neticesinde oluştuğu bir zaman sonra anlaşılmaktadır.

Bir diğer öne çıkan eğilim ise Durkheim ile kültür sosyolojisi arasındaki ilintiyi bulma çabası etrafında ortaya çıkmaktadır. Bu çaba hangi Durkheim yahut gerçek Durkheim hangisidir sorusunu sorarak meselenin can alıcı bir boyutuna ulaşmaktadır. Esasen yapısalcı, işlevselci, kültürel, muhafazakâr ve radikal vasıflarıyla pek çok Durkheim imgesinden söz edilebilir. Gerçek Durkheim hangisidir ve Durkheim kendinden hareketle hangi tür okumalara izin vermektedir? Herhangi birine indirgenebilir mi? Bu sorgulamanın peşi sıra gelen şey, yeni Durkheim yorumlarıdır; bu yorumlarla bir ‘yeni Durkheim’ portresinin belirmesidir. Böylece yeni okumalar, yorumlar ve yaklaşımlarla çizilen yeni Durkheim portresi, kültür sosyolojisinin yahut kültürel sosyolojinin ana kaynaklarından biri olarak kabul edildi.⁴ Böylesi bir kabulde birlikte Durkheim’ı kültür sosyolojisi paralelinde yeniden okuyan yoğun çaba doğrultusunda yaygın bir literatür oluştu.

Yeni eleştirel okumalar, Durkheim’a başka bir pencereden bakmakta, onun kültür sorununa kayıtsız kalmadığını ifade etmekte ve kültür tartışmaları paralelinde yeni bir Durkheim okuması gerçekleştirmektedir.⁵ Smith, “onun hakkında giderek belirginleşen bir düşünüş tarzı, onun kültürel analizin bir destekçisi olarak görmektedir”⁶ diyerek bu yeni bakış açısını açıkça dile getirmektedir. Alexander ise Durkheim’ın son yazılarında kültür sosyolojisine katkı yaptığını, bu katkıyı özellikle kutsal, sembol, ritüel gibi kavramlarla bezediği din sosyolojisi etrafında gerçekleştirdiğini belirtmektedir.⁷ Emirbayer, Marx, Weber ve Tocqueville gibi diğer klasik sosyologlarla Durkheim’ı kıyaslayarak, tam bir ‘yeni Durkheimcı yaklaşım’ örneği gösterir. Durkheim’ın

³ Kültür sosyolojisi etrafındaki tartışmalar için bkz. Köksal Alver-Necmettin Doğan (Ed.), *Kültür Sosyolojisi*, Ankara: Hece, 2007.

⁴ Philip Smith-Jeffrey C. Alexander, “Introduction: the new Durkheim”, in *The Cambridge Companion to Durkheim*, Ed. Jeffrey C. Alexander-Philip Smith, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 5, 14.

⁵ Jeffrey C. Alexander, “Analytic debates: Understanding the relative autonomy of culture”, in *Culture and Society*, Ed. Jeffrey C. Alexander-Steven Seidman, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 18.

⁶ Philip Smith, *Kültürel Kuram*, çev. S. Güzelsarı-İ. Gündoğdu, İstanbul: Babil, 2005, s. 23.

⁷ Jeffrey C. Alexander, “The inner development of Durkheim’s sociological theory: from early writings to maturity”, in *The Cambridge Companion to Durkheim*, Ed. Jeffrey C. Alexander-Philip Smith, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 151.

bu grup içinde kültürel analize en fazla katkı yapan kişi olduğunu ifade eder. Modern dünyada yapılar ve süreçlerin sembolik araştırmasında, eylemin kültürel ortamının analizinde onun özellikle din sosyolojisi çalışmalarının yeni imkânlar sunduğunu; kutsal idealler, imgeler ve sembollerin modern dünyadaki durumu hakkında, ayrıca kutsal ve din-dışı kutupların kültürel hayattaki yerlerini belirlemede önemli açılımlar geliştirdiğini belirtir.⁸ Yeni Durkheim okumaları, tereddüt etmeden onun kültürü öncelediğini, önemsedğini ve etkili bir kültür tartışmasına giriştiğini tespit eder. Bu yöndeki katkısı ise özellikle yeni Durkheimci gelenek/ekol etrafında gerçekleşir. Maus, Halwacs, Shils gibi yeni Durkheimcılar, çok daha etraflı bir şekilde kültür sosyolojisi çalışmalarını sürdürür. Gerek yeni yaklaşımlar gerekse yeni Durkheimcılar, onun kültür okumalarından ana eksen olduğunda birleşir. Bu nokta elbette Durkheim'in kendi çalışmalarıyla sağlaması yapılabilecek bir husustur.

Bu bakımdan tartışmanın merkezine kanaatimce Durkheim'in kültür kavramına yaklaşımı ve doğrudan kültür sosyolojisi gerçekleştirip gerçekleştirmediği hususu oturmaktadır. Durkheim, eserlerinde kültür kavramını etraflı bir şekilde tartışmaz, birkaç yerde kavramı zikredip geçer. Fakat ısrarlı bir şekilde 'kültürel olan'ın peşinde olduğu ve bir anlamda bütün kuramsal ilgilerinin bu merakla çevrili olduğu hissedilir. Onun teorik ve uygulamalı çalışmalarında kültürel olanın aşikâr yansımaları ve izleri görülür. Bunun yanında kültür ile toplumu yoğun bir şekilde örtüştürmesi ve toplumsal temsiller bağlamında gerçekte kültürü kastettiği özenle vurgulanmalıdır. Peacock,⁹ Durkheim'in kültür ile toplum arasında mantıksal, işlevsel ve tarihsel açıdan bağ kurma önerisine sahip olduğunu ifade eder. Durkheim'in önermeleri ise şu şekilde belirlenir: kültür ve toplum mantıksal yapıda eşbiçimlidir; kültür ve toplum karşılıklı bir şekilde birbirlerini besler ve biri diğerine güç verir; kültür kendi temelini toplumda üretir, bundan dolayı kültürel gelişme yahut dönüşme toplumsal dönüşme ve gelişme olarak anlaşılabilir.

⁸ Mustafa Emirbayer, "Useful Durkheim", *Sociological Theory*, Vol. 14, No. 2, 1996, s. 115.

⁹ James L. Peacock, "Durkheim and the Social Anthropology of Culture", *Social Forces*, Vol. 59, No. 4, 1981, s. 997.

Kültür nedir sorusuna verilen cevaplar demetinden¹⁰ hareketle kültürün belli başlı yönlerini temsil ettiği düşünülen birkaç ana kavram çıkarmak mümkündür. Anlam, eylem, hayat tarzı/yaşam biçimi, insan faaliyeti/etkinliği, insan etkinlikleri (gelenek, görenek, inanç, alışkanlıklar vb.) ve eylemliliği gibi kavramlarla Durkheim'in kavram haritası arasındaki ilinti, onun kültür sosyolojisi tartışmalarındaki yerini de göstermektedir. Durkheim'in kavram haritasının (ritüel/ayın, sembol, din, dayanışma, bilinç vb.) kültürel dokusu, kültürel ağırlığı dikkat çekicidir. Durkheim, her ne kadar doğrudan kültür ve kültür sosyolojisi tartışmasının içine girmemiş olsa da, ilgilendiği temel yapının kültür olduğu görülmektedir. Bu açıdan "Durkheim'in çalışması, toplumsal araştırmanın kültürel olarak daha duyarlı bir biçimine önemli ve erken bir çağrıya işaret eder"¹¹ nitelikte olduğu rahatlıkla söylenebilir. Böylesi bir rahatlığa yol açan temel husus ise, onun kavramlarını özene bezene yerleştirdiği kültürel haritanın belirgin çizgileridir.

Durkheim'in Kültürel Haritasının Ana Çizgileri

Durkheim'in kavram haritası, onun kültür sosyolojisindeki yerine ilişkin ilk ipuçları vermesi açısından önemlidir. Durkheim sosyolojisinin kavramsal köşe taşları, onun sosyolojik ilgilerinin de bir göstergesidir. Ana yapıtlarına serpiştirilmiş kavramlar arasında dikkat çeken işbölümü, dayanışma, ahlâk, din, kutsal, ritüel, bilinç, sembol, duygu, tören, şölen, kurban, matem gibi kavramlar, onun nasıl bir kültürel haritaya sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle ritüel, sembol ve duygu kavramlarının ayrıntılı analizi, Durkheim'in kültür sosyolojisi yahut kültürel sosyoloji tartışmalarındaki yerini biraz daha aydınlatmaktadır.

Ritüel

Ritüel, Durkheim'in kültür sosyolojisi çerçevesinde değerlendirilmesine izin veren ilk ve temel kavramdır. Onun özellikle dini hayatın toplumsal yönünü

¹⁰ Kültür, kuşkusuz sosyal bilimlerin ve sosyolojin en fazla tartıştığı kavramlardan biridir. Son dönem sosyoloji okumalarında da özel bir yere sahip olan ve neredeyse tüm çalışmalarda 'şemsiye kavram' özelliğiyle dikkat çeken kültür etrafında Türkçe'de hatırı sayılır bir literatür bulunmaktadır. Bu literatür kültürü enine boyuna, tüm yönleriyle ayrıntılı bir şekilde irdelemektedir. Temel tartışmalar için bkz. Raymond Williams, *Kültür*, çev. Suavi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi; Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, İstanbul: YKY; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi; Philip Smith, *Kültürel Kuram*, çev. S. Güzelsarı-İ. Gündoğdu, İstanbul: Babil; Terry Eagleton, *Kültür Yorumları*, çev. Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı; Anton C. Zijderveld, *Sahnelik Toplum*, çev. Kadir Canatan, İstanbul: Pınar.

¹¹ Philip Smith, *Kültürel Kuram*, s. 27.

anlamada bir kategori olarak değerlendirdiği bu kavram, aynı zamanda Durkheim'in sosyolojik ilgilerini ve teorisini temsil eder pozisyonundadır. Ritüel, dini ayinleri içerdiği gibi törenleri, şölenleri, bayramları ve toplumsal bağ kuvvetlendiren diğer süregelen eylemleri de içermektedir. Esasen, ritüel; herhangi bir maksat dolayısıyla, toplumda sürekli bir şekilde ortaya konan kimi özel eylemleri vurgulamaktadır.

Ritüel, doğrudan kültür ve toplumsal ortamlarla ilgilidir. Ritüelin varlığı doğrudan kültürel ve toplumsal olana işaret eder. Sembolik bir üretim ve yeniden üretim olan ritüel, “kültürün sürdürüldüğü ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı içsel bir oluşum olsa bile, aynı zamanda kültürün sosyal sisteminin yapılanmasıyla uyum içinde ve onun bir parçası olarak inşası ve dönüştürülmesinin bir aracı”¹² olarak işlev görmektedir. Kültürün yalın bir göstergesi, kültürün eylemlere, pratiklere, tutum ve davranışlara ve bütün bunların sembolik haritasına kazanmış halidir. Ritüel, temelde insanî performanstır ve sembolik etkileşimi de içeren insanlığın temel sosyal eylemidir;¹³ bu yönüyle bir sosyal etkileşim biçimidir.¹⁴ Dolayısıyla toplumsallığın harcında yer almaktadır. Ritüel, sıradan, basit eylemlerin ötesinde, toplumsal hayatı kuran bir bilinç dayanır. Bilinçli eylemlerdir ve eylemden maksadın ne olduğu, gelenek ve hayat tarafından belirlenmektedir.

Ritüel, yoğun bir toplumsallaşmaya yol açar. Eylem, insanları bir araya getirir; ritüel, bir araya gelişi zorunlu kılar. Ritüel, topluluk içinde gerçekleştirilir. Ritüelin anlamı da toplulukla birlikte ortaya çıkar. Anlam, bütün bir topluluğu, toplumu, o eyleme katılan herkesi sarar. Bu yönüyle ritüel, sağlam bir bağ kurar. İnsanları, belli eylemler, niyetler ve amaçlar etrafında bir araya getirir. Ritüel, Durkheim'in önemle değerlendirdiği toplumsal bilinç yahut kolektif bilinci oluşturur. Ayrıca ritüelin, normatif yapısını da buna ilave etmek gerekir. Topluluk üzerinde hakim olan, ona baskı uygulayan, onu ritüele katılmaya zorlayan bir güçtür. Kane, bu anlamda ritüelin, esasen insanlar arasındaki yoğun toplumsal ve sembolik etkileşim alanı olduğunu ve üst düzeyde ahlaki veya normatif bir boyutu temsil ettiğini dile getirir. Ritüel kurumsallaşma eğilimindedir ve topluluğun kendine uymasını bekler. “Ritüel, bir kültürel

¹² Anne E. Kane, “Sosyal Teoride Kültürün Merkeziliği: Weber ve Durkheim'dan Temel İpuçları”, *Sosyal Teori ve Sosyoloji* içinde, Ed. Stephen P. Turner, İstanbul: Küre, 2008, s. 194.

¹³ Roy Rappaport, *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 107.

¹⁴ Clifford Geertz, “Ritual and Social Change: A Javanese Example”, *American Anthropologist*, Vol. 59, No. 1, 1957, s. 52.

sistemin merkezi içsel sürecidir. Ritüeller, anlama açıklık kazandırarak, grubun üyelerine belirli bir deneyim anlayışı, nasıl davranılması gerektiği konusunda bir reçete sunar ve grupla bir dayanışma bağı aşırlarlar. İkinci olarak, ritüeller sembolik sitemin sürekliliğini anlatırlar, bunu, dramalar ve mitler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktararak sağlarlar. Başka deyişle, ritüel, grupların kendi dünyalarını ve onun içindeki yerlerini anlayabilecekleri özel kolektif bir anlatsal yapı sağlar.”¹⁵

Durkheim, ritüeli daha çok dini hayattaki pratikler ve eylemler açısından yorumlar. Ancak temelde ritüeli toplumsal (ve kültürel) bir olgu olarak değerlendirdiği de ortadadır. Çünkü onun için din, baştan toplumsal bir kurum ve eylemler bütünlüğüdür. Din, toplumsaldır;¹⁶ dini tutumlar, ritüeller, eylemler de toplumsal olanın dışında anlaşılabilir. Ayrıca Durkheimci kültürel yaklaşımlar için dinin merkez unsur olduğu unutulmamalıdır.¹⁷ Durkheim’in ritüele verdiği önem, doğrudan toplumsal alanla ilgilidir; ritüelin toplumsal ilişkilerdeki işlevlerine dönüktür onun ilgisi. O, ritüeli ahlâka benzetir ve ‘belli bir davranış tarzını emreder’ nitelikte olduğunu ifade eder. Ritüelin, “fertleri ve grupları manevi olarak yeniden oluşturma hizmeti” gördüğünü, “her zaman aynı şartlarda aynı şekilde tekrarlanan belli hareketler biçiminde dışsal olarak ifade edilir” bir yapı arzettiğini belirtir. Ritüeller, “sosyal grubun kendini dönemsel olarak tekrar teyit ettiği vasıtalarıdır”; bu durumda “insanlar bir araya gelir ve kendi manevi birliklerinin bilincine varırlar.”¹⁸ Görüldüğü gibi Durkheim, ritüeli doğrudan toplumsal (ve kültürel) zemine oturtur ve o zemindeki işlevini merkeze alır. İnsanları bir araya getiren, onları bir amaç etrafında toplayan ritüel, ortak bilincin ışıklarını yakar. Toplumsal hayat, ortak bilinç etrafında kendi sürekliliğini kazanır.

Bellah’a göre ritüel, Durkheim için öncelikle (dini ve sosyal boyutu içeren) kutsal hakkında temel bir ilkedir; ancak daha önemlisi her tür sosyal etkileşimin, toplumsal eylemin merkezinde yer almaktadır. Toplumsal hayat da değişik ritüel etkileşimler üretir ve böylece ritüel, toplumsal eylemin anlaşılması için temel bir kategori haline gelir. Ritüel etkileşiminde, grup üyeleri (yahut toplum fertleri), deneyimlerini paylaşır, birbirine karşı yükümlülüklerinin

¹⁵ Anne E. Kane, “Sosyal Teoride Kültürün Merkeziliği: Weber ve Durkheim’den Temel İpuçları”, s. 204.

¹⁶ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, çev. Fuat Aydın, İstanbul: Ataç, 2005, s. 27; Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, çev. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem, 2006, s. 123.

¹⁷ Jeffrey C. Alexander, “Analytic debates: Understanding the relative autonomy of culture”, in *Culture and Society*, Ed. Jeffrey C. Alexander-Steven Seidman, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 17.

¹⁸ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 56, 437, 433, 455.

farkına varır, duygusal bağlanma içine girer ve üyelik duygusunu güçlü tutar; bu şekilde ritüelin bir ahlakî güç haline gelmesini sağlarlar.¹⁹ Bütün bu mülahazalar ritüelin, sadece dini ve kutsal alana ait olmadığını aksine sivil ve kutsal olmayan alanda da ritüelin hakimiyetinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Ritüel, bütün toplumdadır; her yerde ve her alandadır.²⁰ Bu ise ritüeli, kültürün temel bir birleşeni olarak görmeye izin vermektedir. Kültür, eğer eylemler ve anlamlar üzerinden okunacaksa, ritüel burada merkezi bir rol üstlenmektedir. Ritüeli konuşmak, doğrudan kültür ve toplumsal hayatın en derin yönlerine dahil olmaktır. Durkheim, ritüel bağlamında kültür sosyolojisine dahil olmaktadır.

Sembol

Sembol, Durkheim'ı kültür sosyolojisi tartışmalarına katan ve ritüel ile bağlantılı bir şekilde işlediği başka bir kavramdır. Kavram, Durkheim'ın kültür sosyolojisi haritasının özel bir çizgisi temsil etmektedir. Çünkü sembol, kültür sosyolojisinin merkezi kavramları arasında yer almakta ve pek çok tartışmanın anlaşılmasında büyük bir işlev görmektedir. Ritüel eylemlerin anlaşılmasında da sembol öne çıkmaktadır.

Sembol, bir sosyal durumu somutlaştırmak için kullanılan²¹ bir dizi şeyi içerir. Nesne, sözcük (dil/kelime), işaret, mimik, jest gibi araçların kullanılması ile oluşur. Sembol, bir şeyi anlatmak, onu göstermek için başka bir şeyi aracı kılar. Bir soyutlamadır ve estetik bir yaratımdır. Semboller, tıpkı ritüeller gibi insan eylemi ve toplumsal yapı açısından zorunludur; çünkü toplumsallığın dayandığı temel noktadır. İnsan eylemi, bir yönüyle semboliktir; her eylemin göstermek istediği bir durum vardır. Eylemler, sembolik değeri ile anlaşılmalıdır. Anlamlı bir yapı olan eylemler, semboller olmadan gerçek anlamını vermeyebilir. Bu bakımdan sembol, bir kültürel yapıda pek çok şeyi gösterir, pek çok şeye işaret eder. Kültürel hayat, sembol yaratma sürecidir esasen. İnsan, sembol üreten tek varlıktır ve kültür de ona hastır sadece. Kültürün önemli bir yapı taşı olan sembol, anlam yüklüdür ve doğrudan o hayata, o toplumsal bağlama işaret eder. Her toplum mutlaka sembol üretir.

¹⁹ Robert N. Bellah, "Durkheim and ritual", in *The Cambridge Companion to Durkheim*, Ed. Jeffrey C. Alexander-Philip Smith, Cambridge University Press, 2005, s. 185.

²⁰ Robert J. Bocoock, "Ritual: Civic and Religious", *The British Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 3, 1970, s. 288.

²¹ Robert J. Bocoock, "Ritual: Civic and Religious", *The British Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 3, 1970, s. 291.

Temelde bir iletişim kodu olan semboller, belli bir toplum ve kültür bağlamında gerçeklik kazanır. Sembollerin temsil ettiği anlam da bu ortamda oluşur, paylaşılır, herkes tarafından kabul görür ve ortak anlamının yolunu açar. Bir soyutlama olmasına karşın gerçek hayatla bağı kuvvetlidir; Elias'ın sözleriyle 'sembol ve gerçekliğin uygunluk arzettiğine şüphe yoktur.'²² Sembollerin toplumsal ve kültürel bağlamı kesindir ve pek çok işleve sahiptir. Ritzer, bir dizi işlevini saydığı sembollerin, temel özelliklerini toplumsal ortamda kazandığını ve insan eyleminin ayırıcı bir yönü olduğunu vurgular. Ona göre semboller, insanın düşünme yeteneğini geliştirdiği gibi, çevresini algılamasına, adlandırmasına, çeşitli problemlerini çözüme kavuşturmasına, isimlendirme, kategorize etme ve hatırlamasına izin verir.²³ İnsan eyleminin dinamik ve verimli bir yönünü temsil eden semboller, görüldüğü gibi hayatın (ve toplumun) anlaşılması ve açıklanması bakımından hayati rol üstlenir.

Durkheim, ritüelde olduğu gibi sembol tartışmasında da toplumu yani kültürü önceler. Hayatın sembolik yapısına işaret eder bir bakıma. "Bütün inanç sistemlerinin ve kültürlerin temelinde, zorunlu olarak belli sayıda temel semboller ve ritüellerin olması gerekir. Birinin ya da ötekini alabileceği şekil farklılıklarına rağmen bunlar, her nerede olursa olsunlar aynı anlama sahiptirler ve aynı işlevi yerine getirirler."²⁴ Durkheim, sembolü toplumun kurucu ögesi olarak görür, tıpkı ritüel gibi. Semboller olmadan toplum anlaşılabilir. Ona göre "semboller toplumsal kökenler ve süreklilik için aslidir." Bu bakımdan "toplumsal hayat ancak ve ancak, toplumu bir arada tutan duyguların bütünüyle bir bileşeni olan Durkheimci sembol anlamında, geniş bir sembolizmle mümkündür."²⁵ Dinamik, çok yönlü, çok katmanlı, velud bir alan olan semboller, kültür ve kültür sosyolojisinin merkez uğrağıdır. Bu bakımdan sembolden söz etmek, doğrudan kültür ve kültür sosyolojisinden söz etmek demektir.

Duygu

Pozitivist ve işlevselci geleneğin yılmaz savunucusu Durkheim, şaşırtıcı bir şekilde bilimsel, rasyonel ve olgusal çeperler içinde kendi konumunu belirleyen pozitivistin görmezlikten geldiği duyguya fazlasıyla önem verir. Hatta son zamanlarda adı yeni konulan duygu sosyolojisinin habercisi olduğu bile

²² Norbert Elias, *The Symbol Theory*, London: Sage, 1992, s. 2.

²³ Georg Ritzer, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf, 1988, s. 302.

²⁴ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, s. 21.

²⁵ Stjepan G. Mestrovic, *Duyguötesi Toplum*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı, 1999, s. 219.

söylenbilir. Belki işlevselciliğinden hareketle Durkheim, duyguların toplumsal doğasını ve toplum için gördüğü görevi incelemiş olabilir. Ne ki, bu bile onun duyguyu bu denli yoğun bir şekilde işlemesinin yeterli bir açıklaması olmamaktadır. Ortada, sosyolojinin imtina ettiği duygunun neredeyse iktidarı söz konusudur ve Durkheim kendi metninde bu iktidarı güçlendirecek bir söyleme dayanmaktadır.

İnsan, sadece akıyla eylemde bulunan bir varlık değildir; duygu da en az akıl kadar onun yönelimlerinde, eylemliliğinde yani hayatı inşasında etkindir. Sosyolojik teoride pek fazla dikkate alınmayıp psikoloji ve biyolojiye havale edilen duyguyu, Mestrovic, 'kayıp malzeme' olarak görmektedir. Bu önemli bir tespittir ve sosyolojik teorinin yeni yönelimleri adına kim ipuçlarını barındırmaktadır. Kayıp malzemedir çünkü, duygular hesaba katılmadan insanî ve toplumsal pratiğin doğası hakkında kavranamaz. Onun çok yerinde bir tespitiyle, "eylem, duygular ve akıl arasında bir bağlantıyı varsayar."²⁶ Bundan dolayı, sosyolojik teorinin duyguları elinin tersiyle itmesi biraz tuhaftır. Tuhaftır tuhaf olmasına ancak bu büsbütün anlaşılabilir bir tutum da değildir. Modernliğin temel niteliklerini üstlenerek kendini tanımlayan sosyolojinin, özellikle inşa sürecinde aydınlanmayı rehber alıp, pozitivizmde karar kıldığı bilinmektedir. Bilimsel, rasyonel, olgusal çeperler sosyolojinin genel bakışını belirlediğinden sezgi, duygu, metafizik ötelenmektedir. Duygu, bireysel dolayısıyla içsel bir süreç olarak görülmekte, nesnel ve olgusal bulunmamaktadır. Oysa duygunun da tıpkı akıl gibi, eylemlilikteki payı ortadadır. Akla dayalı eylemler nasıl toplumsal ve kültürel haritanın vazgeçilmez çizgileri ise duygular da öyledir. Çünkü anlamlı bir dizge olan duygular, "başkalarıyla etkileşime girmek yoluyla toplumsal bağlam içinde üretilir", bundan ötürü "duygular, toplumsal ve kültürel süreçler yoluyla biçimlendirilen, deneyimlenen ve yorumlanan olgulardır."²⁷ Duygunun da besbelli bir toplumsal/kültürel kaynağı söz konusudur. Duygular, duygusal tepkiler ancak ortaya çıktığı toplum ve kültür ortamında anlam kazanabilmektedir. Hayatı kuran eylemdeki payı da belli, anlamlı pratikler olan duygular, toplumsal kurumların da temelinde yer almaktadır. Sadece bireysel bir etkinlik olarak ortaya çıkıp dağıldığı epeyce tartışmalıdır. O bakımdan pozitivist eğilimli sosyolojinin dahi duygulardan okuyabileceği gümrak bir toplumsallık yahut olgusalılık olabilir.

²⁶ Stjepan G. Mestrovic, *Duyguötesi Toplum*, s. 52.

²⁷ Deborah Lupton, *Duygusal Yaşantı*, çev. Mustafa Cemal, İstanbul: Ayrıntı, 2002, s. 10-11.

Durkheim, duygunun insan eylemlerindeki rolünü, önemini ve etkisini mercek altına alır. Duyguların olağan üstü güçlü olduğunu ve insanı egemenliğine aldığını tespit eder. Öyle ki, duygu, birbirine benzeyenleri bir araya gelmeye ve belli bir yerde toplanmaya şiddetle iter, yani birleştirici bir güç olur. Böylece bireyler ortak duygularda kaynaşır, bireyselliklerini yitirir ve toplumsal varlık içinde erirler.²⁸ Duygu ve duygusal tepki, insanın değişmez bir yanıdır. Toplumsal hayatta kimi zamanlarda insanın duygusal eylemlere başvurduğu görülür. Onun deyimiyle ‘ayağa kalkan duygular eyleme dönüşür’, yani eylem kaynağı olabilmektedir duygular. Ayağa kalkan ve eyleme dönüşen duygu, bir ortaklık zemini inşa eder. Duygu en çok da buna hizmet eder zaten; ortak zeminde insanları bir araya getirir, yoğun ortak yaşantının etrafında onları toplar. Artık gerçek olan ‘ortak duygu’dur. Bu ise toplumu temsil eden bir durumdur. Duygu, bireyseli aşır, toplumsal hale gelir. Ve bizzat toplumu temsil eden bir güç durumuna ulaşır.²⁹

Belli ki, Durkheim için duygusal eylemler toplumun inşası ve devamı için gereklidir; sosyal dayanışmanın kaynağı olan duygular, toplum için açıklayıcı bir rol üstlenmektedir.³⁰ Ayrıca, Durkheim, ritüel ile duygu arasında ilinti kurarak ritüellerin duygu kaynağı olduğu, ritüeller vasıtasıyla yoğun duyguların üretildiğini belirtmektedir. Ritüel temelinde ortaya çıkan duygular, “toplumsal bağları yapıştırmak üzere bir tutkal hizmeti görüp kolektif dayanışmayı” sağlamakta ve bir tür ‘kolektif coşku’ haline gelmektedir.³¹ Durkheim’in duygunun eylemlilikteki önemini tespit etmesi, ayrıca ritüel ile duygu ilintisini kurması vurgulanması gereken bir tutumdur. Durkheim, toplum açıklamasında duyguya önem vermektedir. Toplum görüşünün ayırıcı bir yönü olan ‘toplumsal/ortak bilinç’ görüşünde bunun izleri bulunmaktadır. “Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denilebilir.”³² Toplumsallığın hamurunda yer alan duygu, kültürel haritanın da rengini belirler. Kültürel yaratım süreci, duygu göz önüne alınmada anlaşılabilir. İnsan, toplumsallığı inşa ederken sadece aklî ve yarayışlı olanın peşinde gitmez; beğenisi yahut nefreti, korkusu yahut sevgisi de devrededir. Belki insan, her iki

²⁸ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 131, 135.

²⁹ Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 129, 130.

³⁰ Gene A. Fisher-Kyum Koo Chon, “Durkheim and Social Construction of Emotions”, *Social Psychology Quarterly*, Vol. 52, No. 1, 1989, s. 8.

³¹ Deborah Lupton, *Duygusal Yaşantı*, s. 36.

³² Emile Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*, s. 110.

gücünü aynı zamanda devreye sokarak kültürel iklimimi oluşturmaktadır. Duygudan yoksun bırakılan bu iklimin, kurucu renklerinden mahrum olacağı açıktır. Bunu gören Durkheim, toplumsallığın temeline duyguyu yerleştirmekten uzak durmamıştır.

Sonuç

Durkheim, kültürü toplumu oluşturan dinamik bir yapı olarak kabul etmektedir. Her ne kadar kültürün farklılaştırma ve çatışma yönlerini dikkate almayıp birleştirici, bütünleştirici, bir araya getirici yönlerine ağırlık verse de ana yapıtlarının omurgasına insanın kültürel ikliminin kimi niteliklerini yerleştirmektedir. Ana eserlerinin odak noktası aslında modern insanın hayat tarzıdır. Bu hayat tarzının yorumu din, işbölümü, intihar, dayanışma, ritüeller, semboller gibi merkez kavramlar etrafında sürdürülmektedir. Bu bakımdan Durkheim'ın kültür haritası belirgindir.

Durkheim, yeni eleştirel ve betimleyici okumalar bağlamında kültür sosyolojisine dahil edilmektedir. Kültür sosyolojisinin ana yönelimi olarak belirginleşen hayat tarzı tartışmalarının Durkheim metninde izini süren söz konusu okumalar, onu kültür sosyolojisinin kaynaklarına yerleştirmektedir. Bu alanda temel bir figür olduğu ifade edilen Durkheim, öncü çalışmalarıyla kendinden sonraki çalışmaları etkileyerek kültür sosyolojisine azımsanmayacak şekilde katkı yapmaktadır. Bu katkı, kültür sosyolojisi bakımından bir Durkheim okuması gerçekleştirmeye girişen bu makalenin de tespit ettiği bir husustur.